

Una selecció de PECULIARITATS LÈXIQUES

de la Flora i la Fauna de Mequinensa

Per Hèctor Moret Coso

Flora i fauna són els tèrmenes de referència que hom empra per designar, respectiva i col·lectivament, el conjunt de les plantes –amb o sense flors, i també els bacteris i els fongs– i el conjunt dels animals –vertebrats i invertebrats– en general i, també, d'un determinat territori.

En aquest punt inicial del nostre treball, ens cal especificar que amb el terme 'fitònim' designem els noms de plantes i amb el terme 'zoònim' els noms d'animals. Amb c. g. fem referència al català (en) general o comú i amb DCVB al Diccionari Català-Valencià-Balear d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. En ocasions hem cregut convenient presentar la transcripció fonètica entre claudàtors [] de determinats fitònims i zoònims. Així, en aquesta selecció de flora i fauna d'àmbit geogràfic mequinensà, recollim aquelles espècies que, per raons de la peculiaritat en la designació popular, més criden l'atenció del parlant atesa la singularitat formal.

Des d'ací, agraïrem tota informació que vinga a completar i esmenar aquesta primera aproximació als fitònims i zoònims propis del Poble (i de poblacions veïnes).

Flora

Trufa *f* fong hipogeu que fructifica a finals de la primavera que, possiblement correspon a les espècies *Terfezia arenaria* i *Terfezia clavervyi* –la **trufa blanca**, en el parlar de Mequinensa– i a la *Picoa juniperi*/*Picoa lefebvrei* –la **trufa negra** en aquest mateix parlar ('negrilló' en el parlar de Nonasp). Les trufes creixen associades a les arrels de l'**herba trufera** *f* (*Helianthemum spp*), amb les varietats **blanca**, **groga** –d'acord amb el color de les flors– i **borda**, en sòls àcids, àrids o semiàrids.

Aubafam *m* (*Plantago albicans*) és una herba perenne de rabassa llenyosa que manté sempre fulles vives i fa de 10 a 40 cm d'alçada. L'aubafam, molt comuna a Mequinensa, creix en sòls argilosos compactats i pobres d'indrets assolellats (vores de camins, antics conreus...) i té recobertes les fulles de pèls blancs. És coneguda en altres punts del domini lingüístic com 'herbafam', 'morifam', 'pa eixut', 'plantatge'...

Bolcatopins *m* (*Cistus clusii*), petit arbust (de

40 cm a 1 m) de branques erectes amb fulles verdes a l'anvers, blanques i tomentoses al revers, paregudes a les fulles del romer però amb una olor resinosa, poc agradable; sense flor (blanca), es confon fàcilment amb el romer. Molt freqüent al terme de Mequinensa, és conegut amb el nom de 'romereta' a Fraga i 'esteperola' –entre altres noms– en c. g.

Bolcatopins. Foto: Wiki commons

Bordís *m* (*Olea europaea* var. *sylvestris*), oliver bord. A Gandesa, Maella i Tortosa –si més no–

també és conegut aquest fitònim; en c. g. 'ullastre'.

Llantaïm *m* (*Sonchus spp*), planta de fulla comestible i la tija segrega làtex. Amb aquest nom també és coneguda, si més no, a Fraga i Saidí; 'lletsó' en c. g.

Ontina. Wiki Commons

Ontina *f* (*Artemisia herba-alba*), planta amb diverses tiges que fa fins a 40 cm d'alçada. Les fulles són molt aromàtiques i cobertes de fins tricomes que li donen un aspecte grisenc i tenen segments estretament linears. Les flors són groguenques, de 2 a 5 cm per capítol, floreix de setembre a desembre. Fitònim conegut per tot l'Aragó, Navarra i en punts del País Valencià i Múrcia.

Panicrosto *m* (*Anacyclus clavatus*), planta anual de 10 a 40 cm d'alçada amb flors en forma de margarida; fitònim prou conegut a l'Aragó, 'panigroc' en c.g.

Queixals de vella [kiʃálsdeβéla] *m* (*Tribulus terrestris*), planta herbàcia perenne d'arrel profunda amb tiges radials de 10 a 100 cm. Les flors fan de 4 a 10 mm i tenen cinc pètals grocs. Els fruits són espinosos, prou robusts com per punxar les rodes d'una bicicleta o travessar la sola de goma d'un calcer.

Sisall. Wiki Commons

Sisall *m* (*Salsola vermiculata*), arbust perenne que pot arribar a mesurar fins a un metre d'alçada. Es troba en terrenys degradats. A l'Aragó sovint en diuen 'sisallo' i en català general en diuen 'siscall'. En la toponímia de Mequinensa trobem la 'vall -o valleta- dels Sisalls'.

Invertebrats

Calapatell *m* Zoònim emprat a Mequinensa per designar diferents espècies d'insectes de la família dels *Pentatomidae*, la més coneguda de les quals és el 'bernat pudent' (*Nezara viridula*) del català general; aquests insectes -'xinxes' en c. g.- són força abundants a Mequinensa, fins al punt que es diu que una finca o una partida està 'enclapatellada' quan n'està infectada. 'Carapatell' és zoònim vigent a Massalcoreig, Fraga i Saidí, si més no.

Cantamisses *f* (*Mantis religiosa*), insecte de la família dels *Mantidae*. 'Plegadéus' i 'plegamans' a Massalcoreig i 'pregadéus' a Fraga.

Escarabitxa *f* (*Blatta orientales*), insecte blatodeu anomenat 'panerola' o, simplement, 'escarabat' en c. g. Aquest zoònim ha estat documentat a Gandesa i Tortosa, i amb la forma 'escarabita' (=escarabat petit) a Massalcoreig; a Fraga i Lleida 'escarabatina', i 'escarbatxo' a Maella.

Figatxera *f* (*Cerambyx scopolii*), insecte coleòpter de llargues antenes dividides en onze artells; zoònim 'endèmic' de Mequinensa.

Figatxera. Wiki Commons

Llauradora *f* (*Gryllotalpa gryllotalpa*), el DCVB recull aquest zoònim només al Poble: "2. Cadell, insecte que rosegua les arrels d'hortalisses (Me-

quinensa); cast. cortón.". 'Tallacebes' a Fraga i Lleida, 'riquidell' a Vic i 'cadell' i 'tallacebes' en c.g.

Meletxa [melétja] *f*, el *DCVB*, amb la forma 'melitxa', indica que a Benissanet és formiga rossa, petita, de picada molt forta. A Mequinensa, les meletxes no ataquen en especial les ametlles –de fet, n'hi ha pertot– i, com a Poboleda, és "formiga

Llauradora. Wiki Commons

petita i rogenca", però no té una picada especialment forta. La forma 'melitxa' també s'ha documentat a Palma d'Ebre i la forma 'melinxà' a Pratdip.

Mortifuig *m*, en el parlar de Mequinensa el 'mortifuig' és una espècie d'insecte volador de picada, o mossegada, forta, conegut en altres punts del domini lingüístic amb els noms de 'cuït', 'randedell/rantell' i 'marfull'.

Ranzilla *f*, en el parlar del Poble, 'ranzilla' (i també 'ransilla') fa referència a una espècie de petit insecte volador que molesta però que no pica. A l'estiu, no gaire lluny de les vores del riu, se'n poden veure eixams d'aquests molestos insectes. Són nombroses les variants formals d'aquest zoònim: 'rondinya' a Riba-roja, 'rondilla/rendilla' a la Palma de l'Ebre, etc.

Santapiga *f* (*Scolopendra sp*), aràcnid de mossegada dolorosa (*Scolopendra cingulata*); 'centpeus' en català general. El zoònim 'santapiga' ha estat documentat a Massalcoreig, Fraga, les Garrigues i el Priorat; la forma 'santapica', a Granyera de les Garrigues i Corçà d'Àger; 'malapica' a Ivars d'Urgell i 'malapiga' a Lleida.

Talladits *m* (*Fornicula auricularia*), insecte dermàpter omnívor de la família dels *Forficuli-*

dae. 'Papaorelles' en c.g.; el *DCVB* enregistra 'talladits' al Vendrell, Camp de Tarragona i Gandia; 'estisorettes' a Fraga, 'estisores' a Calaceit, 'estisoreta' a Lleida i 'tallamocs' a Palma d'Ebre.

Tartanya *f* (gèn. *Lumbricus*), cuc de terra anèl·lid, especialment l'usat (*Lumbricus terrestris*) com a esquer per a pescar. Aquest zoònim s'ha documentat a Fraga, Benissanet, Ascó, la Granja d'Escarp, Massalcoreig, Aitona, Duesaigües,... i la forma 'tartany' a Torrent de Cinca; també 'tartany' a Palma d'Ebre. 'Papaterra' a Calaceit i en c. g.

Tocineta *f* (*Armadillidium vulgare*), crustaci isòpode terrestre; 'pastoreta' a Fraga i Calaceit, 'tocinet' a Lleida i 'Porquet de Sant Antoni' en c.g.

Escurçó. Wiki Commons

Vertebrats

Rèptils

Escurçó *m* (*Chalcides bedriagai*), rèptil de dimensions petites. Pertany a la família dels escíncids, rèptils escatosos proveïts d'extremitats molt petites, o bé totalment absents. En general, aquest rèptil és conegut en gairebé tot el domini lingüístic o bé amb el zoònim 'bívia' o bé 'lludrió'. No s'ha de confondre amb el zoònim 'escurçó' (*Vipera latastei*) del c.g., serp que es coneix al Poble amb el zoònim, aparentment d'origen castellà, víbora.

Minja-robes *m* (*Tarentola mauritanaica*) i (*Hemidactylus turcicus*), rèptil sauri de la família dels gecònids, del gènere *Gecko*, que té el cap gros, els dits molt eixamplats, el dors grisenc o negrós i la panxa blanquinosa; és tímid i inofensiu, i habita en forats de paret i cases.

Regandaix *m* (*Lacerta lepita*), rèptil sauri de l'espècie que es fa llarg fins a un metre, té el cos cilíndric i llarguer, la coa llarga i cònica i la pell blanca pel ventre i verdosa per l'esquena amb cercles negres vellutats i un puntet groc al mig.

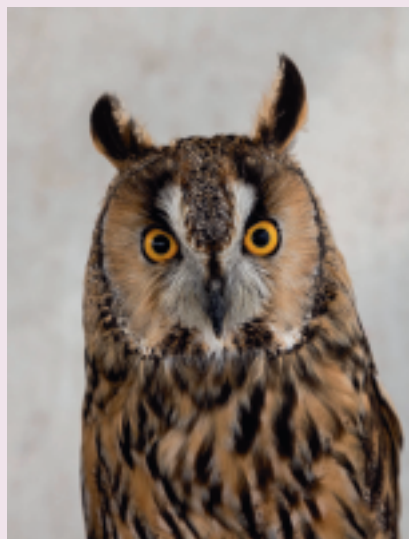
Sargantilla *f* (*Podarcis hispanica*) i (*Psammodromus algirus*), rèptil sauri de la família dels lacèr-dids, de dimensions inferiors a les del llangardaixos.

Tartuga *f* (*Emys orbicularis*) i (*Mauremys leprosa*), la forma de Mequinensa és pròpia del català antic, i encara es conserva, d'acord amb el DCVB a Fraga, Gandesa i Tortosa. Joan Coromines l'anota a Fraga i a Mequinensa "on se'n crien, silvestres, vora l'Ebre, sota les pedres" i afegeix "... és prop de Mequinensa, on encara hi ha tortugues indígenes i lliures, vora l'Ebre (riu amunt de la vila me n'ensenyaven nius el 1954)". Ara a Mequinensa la forma 'tartuga' alterna amb la més general 'tortuga'.

Moixons

Dugo és el terme emprat, en general, per anomenar les grans aus rapinyaires a Mequinensa, de tal manera que 'dugo' esdevé sinònim de rapinyaire, tant diürn com nocturn. Amb tot, també els 'dugos' poden tenir, segons l'espècie, noms diferents: 'àguila', 'esparver', 'mussol', etc. Entre els grans ocells rapinyaires que trobem al terme municipal de Mequinensa cal destacar:

Dugo gros de nit *m* (*Bubo bubo*), rapinyaire nocturn, llarg d'uns 50 cm. pertanyent a la família dels estrígid; quan és vell, tira a color del xocolate i té la gorja blanquinosa; viu als boscos i menja rates, taus, serps, granotes i escarabats; el més gran dels mussols; 'duc' en c. g. En castellà, 'buhoreal'.

Dugo petit de nit. Wiki Commons

Dugo petit de nit *m* (*Asio otus*), rapinyaire nocturn de 35 cm de

llargària, que té dos plomalls a manera de banyetes damunt el cap; 'mussol banyut' en c. g.

Dugo. Wiki Commons

Dugo *m* (*Buteo buteo*), rapinyaire diürn pertanyent a la família dels Accipitridae, mesura de 51 a 56 cm de llargària. Els adults generalment són de color marró fosc i tacats de blanc per sota; 'aligot' en c. g. i 'ratonero' en castellà. Segurament és el rapinyaire més abundant a Mequinensa i per això és anomenat 'dugo', sense cap mena de complement nominal.

Dugo gros de dia *m* (*Circus gallicus*), rapinyaire de l'ordre dels accipitriformes amb un cap arredonit que recorda el duc –dugo gros de nit a Mequinensa–, mesura gairebé 70 cm de llargària. Au estacional, arriba de l'Àfrica cap al març o l'abril –d'aquí el nom d'àguila marcenca' en català general– i retorna a l'Àfrica a l'inici de la tardor. S'alimenta especialment, de serps i altres rèptils, d'aquí el nom d'àguila serpera' que li donen al País Valencià i d'àguila culebrera' en castellà.

Duguet escur. Wiki Commons

Dugo petit de dia *m* (*Milvus migrans*), rapinyaire de l'ordre dels falconiformes, d'uns 50 cm de llarg, més fosc i més petit que el milà reial ('duguet ascur' en el parlar de Mequinensa); 'milà negre' en català general.

Duguet escur *m* (*Milvus milvus*), rapinyaire diürn de la família *Accipitridae*, amb una longitud de 60 a 65 cm. El seu aspecte és similar al del milà negre, del qual es distingeix pel seu cap de color gris platejat i la seva silueta; ‘milà reial’ en c. g.

Duguet favat *m* (*Accipiter gentilis*), rapinyaire diürn paregut a l’espàrver, d’uns 50 cm, amb taques de color castany (faves) en els exemplars immadurs; ‘astor’ en c. g.

Cardalina *f* (*Carduelis carduelis*), moixó de la família dels fringíl·lids, els exemplars adults tenen el cap blanc, negre i escarlata i les ales negres clapejades amb un color groc, el carpó blanquinós i la coa negra; ‘cadenera’ en c. g.

Gatxo. Wiki Commons

Gatxo *m* (*Garrulus glandarius*), moixó de la família dels còrvids, de color bru rosat, amb el carpó blanc i la coa negra, amb una taca blanca i negra a les ales molt marcada i les plomes del colze són llistades de blau i negre; ‘gaig’ en c. g. i ‘gatxo’ a Favara. En castellà s’anomena ‘arrendajo’.

Papadeta roja *f* (*Erithacus rubecula*), moixó menut, relativament abundant, amb plomatge gris i amb el front, la gola i el pit d’un color roig carabassa; ‘pit-roig’ en c. g.

Pastorillo *m* (*Motacilla alba*), moixó de l’ordre dels passeriformes, molt abundant. El mantell és de color gris, negre i blanc, i, per sota, és tot blanc. Té una coa molt llarga, negra i estreta que remena amunt i avall constantment; ‘cuereta blanca’ en c. g.

Pastorillo groc *m* (*Motacilla cinerea*) i (*Motacilla flava*), moixó de color lleugerament verdós i ben groc per sota; ‘cuereta torrentera’ i ‘cuereta groga’ en c. g.

Pastorillo groc. Wiki Commons

Punxafigues *m* (*Sylvia hortensis*), moixó passeriforme, el mascle té el cap gris fosc, una màscara negra al voltant dels ulls i la gola blanca; ‘tallarol emmascarat’ en c. g.

Rector [retó] *m* (*Sylvia atricapilla*), moixó passeriforme, el mascle presenta la part superior del cap, fins als ulls, de color negre, formant un casquet semiesfèric que justifica el nom mequinensà; ‘tallarol de casquet’ en c. g.

Retonet *m* (*Sylvia melanocephala*), moixó passeriforme, el mascle és més vistós, amb cap i coa molt negres, que contrasten enormement amb el blanc immaculat del coll; ‘tallarol capnegre’ en c. g.

Reimoixó *m* (*Regulus ignicapillus*), moixó passeriforme amb el dors verd, el ventre blanc groguenc i una cresta de color taronja; ‘bruel’ en c. g.

Reimoixó. Wiki Commons

Rosseta *f* (*Cettia cetti*), moixó passeriforme molt semblant al rossinyol, amb plomatge de color castany rogenc al cap, dors, coa i ales, i blanquinós al pit i al ventre; ‘rossinyol bord’ en c. g.

Tiruliru (*Oriolus oriolus*), moixó passeriforme, el mascle és molt vistós, amb un groc brillant al cos i les ales i la coa principalment negra; la femella i els exemplars joves tenen un disseny semblant però més apagat, i són d'un color verd groguenc al damunt i grisenc o blanc a sota; 'oriol' c.g.

Tortoreta *f* (*Streptopelia turtur*), moixó columbiforme, amb les parts superiors de color castany rogenc amb taques d'un bru fosc. Cap i coll són d'un gris rosat amb una taca llistada de blanc i negre a cada banda del coll. El pit és de color de rosa pàl·lid. La coa negra amb les vores blanques, punxeguda i llarga. L'ull taronja envoltat d'una zona vermella intensa; 'tòrtora' en c.g.

Turcatxo *m* (*Columba palumbus*), moixó columbiforme, és el tipus de colom més gran de la península Ibèrica, robust i amb cap molt petit en relació amb el cos, presentant unes inconfusibles taques blanques als dos costats del coll i a la part superior de les ales; 'tudó' c.g.

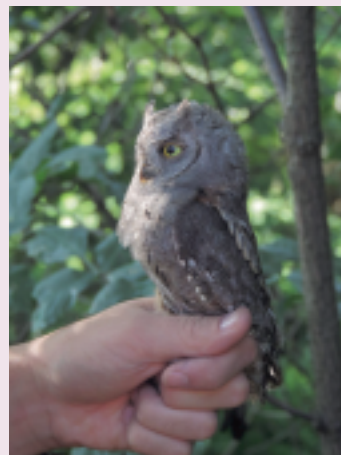
Xinxeu *m* (*Sylvia undata*), moixó passeriforme de petites dimensions, tant el mascle com la femella presenten un plomatge similar de color gris terròs; 'tallareta cuallarga' c.g.

Xinxeu. Wiki Commons

Xinxeu d'aubaga *m* (*Aegithalos caudatus*), moixó amb una coa molt llarga comparada amb la llargada total del cos, el plomatge és una combinació molt vistosa de rosa, negre i blanc; 'mallerenga cuallarga' c.g.

Xuta *f* (*Otus scops*), rapinyaire nocturn, el més petit dels estrigiformes i també l'únic autènticament migrador a Mequinensa amb un plomatge de tons grisos cendrosos amb clapes blanques i presenta nombroses llistes i vermiculacions negres, que es distribueixen per tot el cos; 'xot' en c.g.

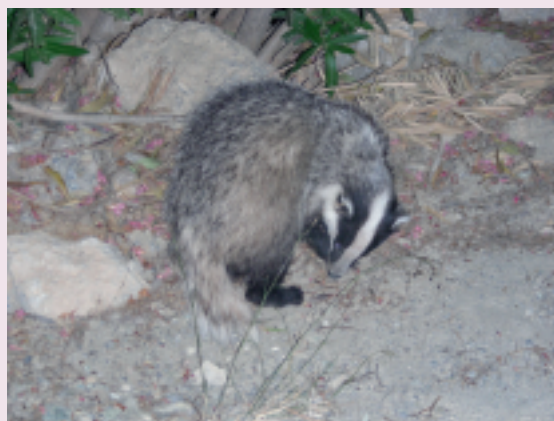
Xuta. Wiki Commons

Mamífers

Muricec [morisék] *m*, zoònim general a Mequinensa, com en bona part del català nord-occidental, per designar diferents espècies de mamífers voladors. Zoònim molt estès en el català nord-occidental. Diuen ara (estiu de 2018) que al terme del Poble han localitzat 17 espècies diferents de 'moricecs'.

Tau *m* (*Talpa europaea*), rosegador de potes curtes i orelles molt petites que queden amagades entre els pèls del cap. Mena una vida totalment subterrània i cavadora, les seves extremitats no presenten adaptacions especials per a excavar, llevat de les ungles de les mans, més llargues i robustes que les dels peus. Els taus crien, a Mequinensa, en 'forigatxos'; 'talp' en c. g. i 'tau', segons el DCVB, a Lleida, Tortosa, Gandesa i Morella.

Tetxó *m* (*Meles meles*), robust mamífer omnívor de la família dels mustèlids de pelatge grisenc fosc i cap blanc amb dues franges negres; 'teixó' en c.g. També trobem aquest zoònim a Fraga, si més no.

Tetxó. Wiki Commons